

PLANTAFSTANDEN IN LANEN

Een bloemlezing

Joost S.H. Gieskes

versie 2, nov 2015

Inleiding

In het kader van het herstel van een historische Zochertuin werden onlangs 135 jaar oude zomereiken van een laantje van de buitenplaats geroid, en vervangen door nieuwe eikenboompjes. Het merkwaardige was dat de oorspronkelijke plantafstand in de rij negen meter was, terwijl werd gekozen voor een nieuwe plantafstand van zes meter.

Het zal bekend zijn dat op basis van historisch, cartografisch of archeologisch onderzoek plantafstanden uit het verleden kunnen worden getraceerd. Bij een nieuwe aanplant zal men die afstanden in het algemeen respecteren. Als die gegevens niet bekend zijn worden in beginsel bij vernieuwing de in het veld aangetroffen plantafstanden gevolgd, tenzij er overwegende redenen zijn om hiervan af te wijken.

Dit voorval geeft aanleiding om eens nader op plantafstanden in te gaan. Bestaan hiervoor richtlijnen, afspraken, tradities? Is er verschil tussen tuinen uit de formele periode en die in de landschapsstijl?

Nieuw aangeplant laantje

Formele tuinperiode

In de periode van de formele tuinen bestonden er als regel bepaalde richtlijnen voor plantafstanden.

In het boek *Den Nederlandtse Hovenier* (1669) door Jan van der Groen staan verspreid door de tekst bepaalde plantafstanden voor diverse boomsoorten aanbevolen. [in Rijnlandse voeten (0,314 cm), hier in meters omgerekend]¹ Zie bijvoorbeeld dit lijstje:

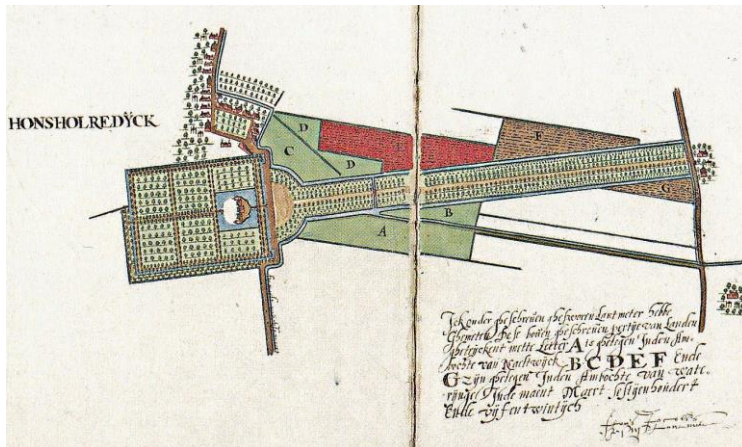
Beuken:	6,28 tot 7,53 meter
Eiken:	5,65 tot 6,28 meter
Iepen:	5,02 meter
Linden:	7,53 meter

Voor zo ver was na te gaan is er over het onderwerp geschiedenis van lanen weinig Nederlandse literatuur te vinden. Een aanbeveling verdient Willem Overmars met het artikel 'De vorstelijke toegangslaan', uit het tijdschrift *Natuur en Landschap in Achterhoek en*

Liemers, nr. 3/4 1992. Wie zich wil verdiepen in lanen is dit een ‘must read’. Een ander interessant artikel van Overmars is getiteld ‘Lanen op de grote ontginningslandgoederen’, uit vakblad *Groen*, nr. 11 1987. Van beide artikelen is een scan te vinden op:

www.dewarande.nl/parkherstel-publicaties.html .

Een tekening van onder andere Honselerdijk is ter illustratie opgenomen. Hieronder links met de magistrale (zicht?)laan. In het plaatje rechts staat met stippellijnen de toekomstige laan afgebeeld.

Honselersdijk, zicht(?)laan, circa 1625

circa 1620, nog zonder laan

Over vroege lanen in Nederland gesproken, noemenswaard is een (verkorte) tekst van Juliët Oldenburger in het boek ‘Iep of Olm’, auteurs Hans. M. Heybroek, Leo Goudzwaard en Hans Kaljée, pagina 44:

In 1536 gaf keizer Karel V opdracht om lindebomen ‘te planten ende te setten in ’t Voorhout van Den Haghe’. Het Lange Voorhout is daarmee de oudste wandelpromenade van ons land.

Wegens zijn lengte en de vele rijen bomen is de Scheveningseweg tussen Den Haag en Scheveningen uit 1665 - ontwerp Constantijn Huygens – vermeldingswaard. Het was de eerste verharde weg in Nederland buiten de bebouwde kom

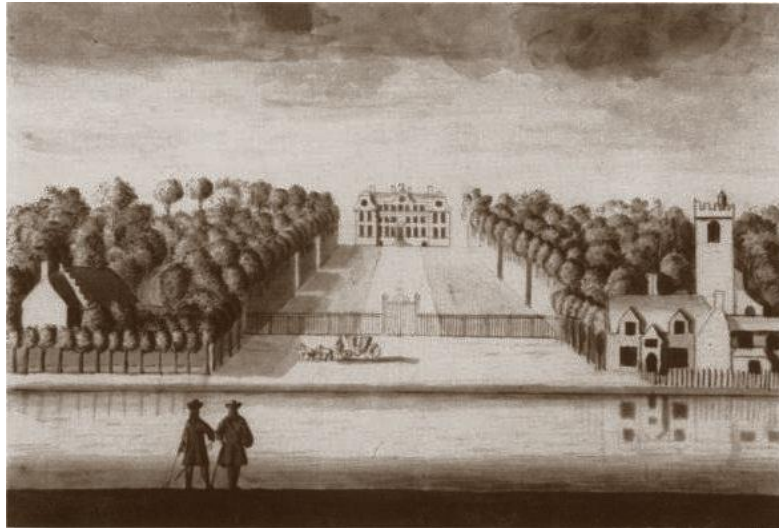

De Zeestraat of Scheveningseweg anno 1665

Over het lanenstelsel van Het Loo is reeds veel geschreven, derhalve wordt daarvan hier slechts melding gemaakt.

In Britse, Franse en Belgische literatuur is het een en ander te vinden over aanbevolen plantafstanden, vaak in relatie tot de lengte en breedte van de laan, alsmede in relatie tot de functie van de laan.

Een kijkje bij de De Britten

Uit: S.M. Couch, *The practice of avenue planting*

Hoe dachten de Britten, het tuinenland bij uitstek, over lanen, lanenstelsels, plantverbanden, plantafstanden? Het verdient aanbeveling daarvan kennis te nemen.

Jan Woudstra PhD, *University of Essex*, was zo vriendelijk te verwijzen naar een artikel van een van zijn studenten, Sarah M. Couch gepubliceerd in *Garden History* 20/2, 1992.

De titel luidt 'The practice of Avenue planting in the 17th and 18th century'.²

In het artikel staat een uitvoerige samenvatting van de visie van vele auteurs uit die periode. Om enkele te noemen: Batty Langley (*New principles of gardening*, 1728), John Evelyn (*Silva*, 1664), Moses Cook (*The manner of raising, ordering, and improving forrest-trees*, 1676), Philip Miller (*The Gardeners Dictionary*, 1752) en John James die in 1712 Dezallier d'Argenville's *La théorie et la pratique du jardinage* (1709) vertaalde. Ook de Franse veelzijdige wetenschapper tevens inspecteur van de marine H.L. Duhamel de Monceau wordt geciteerd (*Des semis et plantations des arbes, et de leur culture*, 1760).

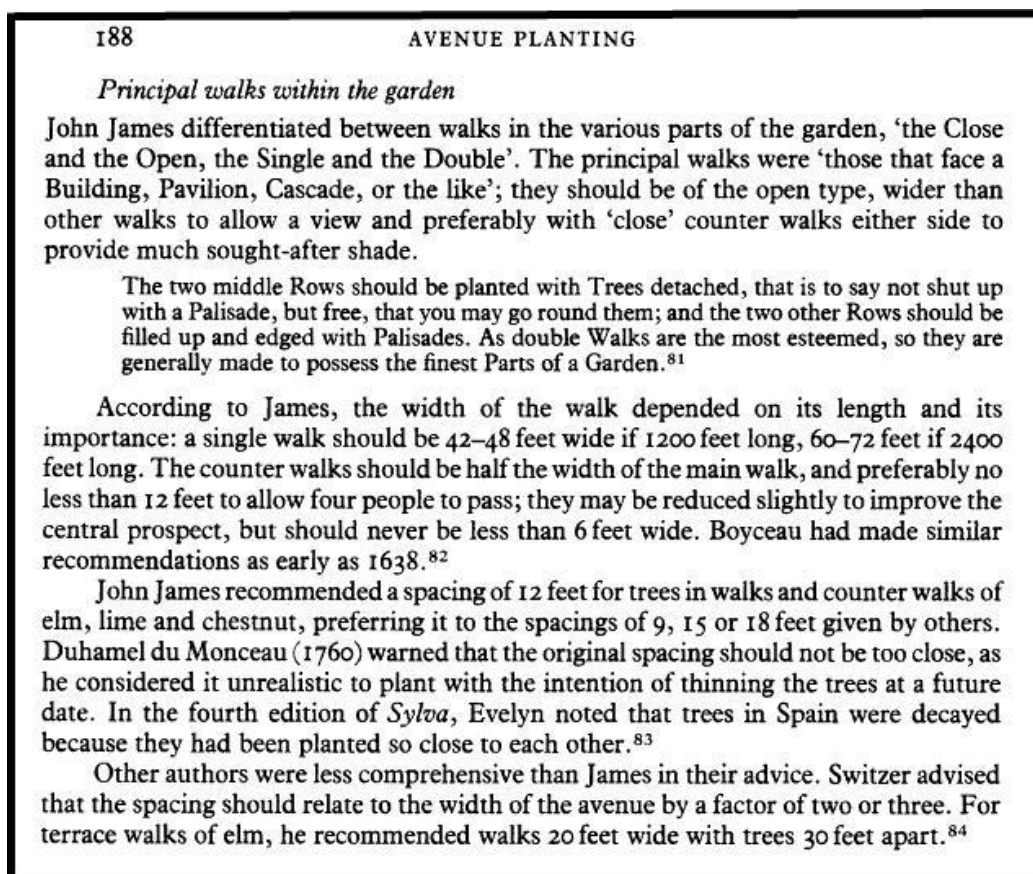
Philip Miller (1691-771) schrijft in *The Gardener's Dictionary* (1754) onder andere:

As to the distance one from another, they should not be planted nearer to one another than thirty-five or forty Feet, especially if the Trees are anything of a spreading Kind. (voet = 0,3048 cm, JG). Elders beschrijft Miller dat (paarden)kastanjes tot een aanzienlijke hoogte groeien indien dicht bijeen geplant, maar wanneer in lossere verband geplant de bomen hun natuurlijke vorm zullen aannemen, meer een ronde vorm, en niet zo in de hoogte. Het zijn zeer pragmatische adviezen.

De diverse auteurs ontvouwen in hun geschriften, vaak heel precies, hun visie over de breedte van lanen, en de daaraan gerelateerde plantafstanden in de rij. Zo worden bij brede lanen grotere plantafstanden in de rij aanbevolen.

Met de boomsoort en daarmee de kroon diameter wordt rekening gehouden. Het voert in deze samenvatting te ver om al deze opvattingen en richtlijnen, soms heel gedetailleerd, verder uit te werken; er wordt volstaan met als generaal te gebruiken plantafstanden een bandbreedte tussen de 5,5 en 12 meter, afhankelijk van onder andere laanbreedte en boomsoort. De wegens zijn eigenschappen gewaardeerde linde (*Dutch Lime*) groeit snel, is goed te snoeien, en is goed te klonen waardoor gewenste eenvormigheid wordt bewerkstelligd. Deze boomsoort kreeg door deze eigenschappen in het algemeen de kortste plantafstand toebedeeld. Boomsoorten die worden vermeld zijn: linde, iep, paardenkastanje, tamme kastanje, eik, walnoot, later ook de populier.

Men zou hieruit kunnen concluderen dat de auteurs pragmatisch waren van instelling, maar toch ook van mening waren dat men zich aan bepaalde regels behoorde te houden. Sarah Couch voegt hieraan toe dat men bij nieuwe ontwerpen zich bewust was van deze regelgeving en advies, en daar in beginsel ook naar handelde.

Voorbeeld van een zeer lezenswaardige tekst uit M. Couch. 1foot = 0,3048 meter. Let op de verhouding lengte/breedte en plantafstanden, en het onderscheid tussen hoofdlanen en secundaire lanen.

Voorbeeld van een 'Avenue'. Gravure door Jan Kip (1652–1722)

Een kijkje bij de Belgen, in casu de Vlamingen

In Vlaanderen is in 2015 een in alle opzichten veelzijdig en lezenswaard document geproduceerd, geheten *Methodologie voor het beheer van historische tuinen en parken in Vlaanderen*. Het is eenvoudig op Google te vinden. Hoofdstuk 3 handelt over lanen, zowel de structuren en plantverbanden alsook boomsoorten, plantafstanden en het beheer. Uitvoerig wordt ingegaan op de historie van het ontstaan van lanen, lanen over alle tuinperioden, en de ideeën die circuleerden over lanen, de lengte van lanen in relatie tot de bijbehorende breedten [voorbeeld: bij een lengte van 600 meter hoort een breedte van 12 meter; bij een lengte van 60 meter een breedte van 5 meter. Jacques Boyceau (1560-1633)], plantverbanden (vierkant versus quinconce) en plantafstanden. Ook worden voorkeuren uitgesproken over de te planten boomsoort. Zo waren linden, later iepen populair omdat deze soorten zich gemakkelijk laten snoeien.

In de Franse baroktuinen kwamen zowel *allées simples* als *allées doubles* voor. De eerstgenoemde lanen hadden twee bomenrijen, de laatstgenoemde vier. De *allées doubles* werden zodanig aangelegd dat er drie parallelle lanen ontstonden: een centrale laan in het midden en twee kleinere lanen (*contre-allées*) aan de zijkanten. Lanen met zes of acht bomenrijen waren uitzonderlijk.¹¹⁴

De meeste lanen in de 17de en 18de eeuw waren kaarsrecht. Op sommige kasteeldomeinen kon men echter ook gebogen lanen aantreffen, onder meer op het kasteeldomein van Lede.

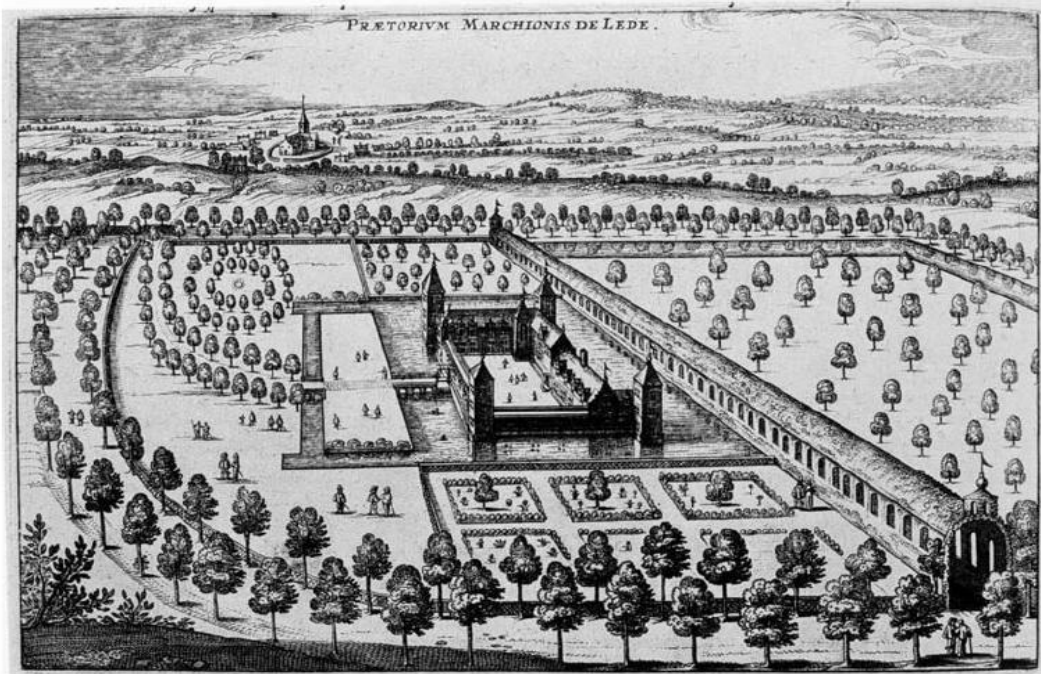

FIG. 13 Het kasteel van Lede (Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata*, Keulen, 1644).

Uit 'Methodologie voor het beheer van historische tuinen en parken in Vlaanderen', 2015

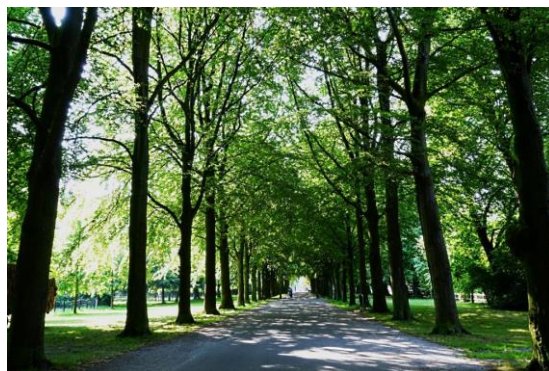
De landschapstuin na 1750

Bij de geleidelijke introductie van de landschapsstijl – Langley schreef reeds in 1728 over *irregularity* – beschrijft de auteur hoe men aanvankelijk omging met lanen, zeker nu de rechte lanen uit de mode raakten. Dat laatste gebeurde niet van de ene dag op de andere. Er waren ook economische motieven om een meer landschappelijke inrichting in te voeren zoals onderhoudbaarheid, en zelfs sociale: grote geometrische tuinen werden geassocieerd met de aristocratie.

Humphry Repton also considered the issue worthy of lengthy consideration in his writings. In *Sketches and hints* (1795) he criticized the avenue for dividing the park, but recommended *breaking the line* of the avenue at Langley rather than destroying it completely. He added: 'And though I should not advise the planting such an avenue, yet there will always be so much of ancient grandeur in the front trees, and in looking up this long vista at Langley, that I do not wish it should be further disturbed'. Richard Morris (1825) also expressed the view that stately avenues should be respected.¹¹⁷ The idea of restoration rather than preservation was expressed forcefully by a gardener correspondent to the *Gardeners' Chronicle* in 1843: 'In our opinion, these are among the noblest ornaments of a country mansion; it has been barbarous taste to destroy them, and is good taste to restore them where the house is of any importance'.¹¹⁸

Tekstdeel van Sarah M. Couch (H. Repton (1751-1818)). Modern maar ook behoudend.

Anderen vonden dat het strakke patroon niet paste bij de nieuwe opvattingen. Of dat deze lanen te veel het gebied doorsneden of opdeelden; of ze belemmerden het uitzicht. Inzichten rond de inrichting van de tuinen veranderden zo dat lanen daar niet meer in pasten. Lancelot 'Capability' Brown (1715-1783) werd genoemd als *the great destroyer of avenues*. Langzamerhand vond niettemin een herwaardering plaats van lanen, en in sommige gevallen werden statige lanen die naar het huis leidden weer gerestaureerd. In nieuwe tuinen kregen de lanen weer een eigen functie toebedeeld. Over plantafstanden waaraan men zich dan diende te houden werd minder geadviseerd, wel over de verhouding lengte/breedte van lanen, het belang van kroonontwikkeling als keuzemogelijkheid, en over andere plantverbanden bijvoorbeeld in clusters van bomen.

Laan van Clingendael met binnen – en buitenrij bomen

Discussie

Het is duidelijk dat, in ieder geval in Engeland, geadviseerde plantafstanden vooral thuishoren bij de periode van geometrische tuinen. In de geleidelijk tot stand gekomen landschapsstijl veroorlooft men zich veel meer vrijheden, al zal er ongetwijfeld hier en daar een geadviseerde 'plantafstand' opduiken. Of inderdaad, werden lanen juist gerespecteerd of kregen

hernieuwde aandacht. Het hierna volgende uittreksel geeft een aardig voorbeeld van een opvatting uit 1837 in Nederland (de el is hier 1 meter, de palm 10 cm).³

Joost, bij deze de informatie uit Nederlandsche Tuinkunst, 1837: 'De oprijlanen moeten eene breedte van ten minste acht ellen, tusschen de wederzijdsche boomen, hebben; zij loopen gewoonlijk eenigszins slingerende, worden wederzijdsch beplant met rijen van hoog geboomte; de eerste rij bestaat uit Beuken, Eiken, IJpen of Kastanjes, op onderlinge afstanden van ten minsten tien ellen; dikwijls plaatst men tusschen deze Populieren, die geroeid[sic] worden zoodra zij eene tamelijke grootte bekomen hebben [...], of ook wel Dennen en Pijnboomen, die in den winter groen blijven.' Hij vervolgt met te zeggen dat men tegen genoemde bomen bijv. rozenstruiken plant, en tussen de bomen bloemheesters. En 'wederzijds worden, naar den kant der lanen, randen van graszoden, ter breedte van ongeveer twee palmen gelegd, op gelijke afstanden van den voet der boomen verwijderd, zoodat de oprijlanen eene breedte van zes ellen blijven behouden.'

Achter de rij 'hoofdboomen' worden dan op 'den afstand van een of twee ellen' middelmatig hoog groeiende bloemheesters geplant zoals sering, brem, goudenregen, en daar weer tussen asters, dahlia's, zonnebloemen, etc. En uiteindelijk daar weer achter 'eenige rijen Elzen- of Esschenhakhout, om eene bedekking te geven.' De anonieme auteur geeft verder geen onderlinge boomafstanden, maar wel de beoogde breedtes: voor hoofdpaden die bereden moeten kunnen worden, vier ellen, en voor 'verdere tuinpaden', een breedte van 16 tot 20 palmen.

WM

Het is interessant om eens te weten wat de plantafstanden zijn van (een aantal) historische lanen in Nederland, en te achterhalen of daar een trend in valt te ontdekken. En, of bij nieuw aangelegde tuinen over die plantafstanden werd nagedacht, of dat zij geïnspireerd werden door oude tuinen.

Van een aantal oude historische lanen werd in dit verband als casus de plantafstand opgemeten:

1. De oprijlaan met beuken van de buitenplaats Oostduin (Den Haag): 6 meter
2. Een oude laansingel met linden op Oostduin (Den Haag): 6 meter
3. Een restant 'Heerweg' van Den Haag naar Wassenaar met linden: 5 meter.
4. De oprijlaan van Clingendael (Wassenaar): de binnenrij van beuken is 7,5 meter (circa 30 jaar oud); de buitenrij met linden 9,5 meter.
5. De lange eikenlaan van Oosterbeek (Wassenaar): 5,2 meter.
6. Een restant 18^e-eeuwse lindenlaan ('de Achterweg') (Den Haag): 17 meter.
7. Een eikenlaantje op De Horsten (Wassenaar): 5 meter.
8. In een beschrijving van Vaeshartelt (Maastricht) worden plantafstanden van resp. 10 en 12 meter genoemd (niet gecontroleerd of deze afstanden 'historisch' zijn).
9. De oprijlaan van Kasteel Groot Hoenlo (Olst) bestaat uit een dubbele rij zomereiken; plantafstand 9 meter.
10. De Laan van Oostergeest (Warmond) bestaat uit zomereiken, plantafstand 9,5 meter. (in de breedte 6 meter uiteen). Er wordt gewerkt aan inboeten van de laan.
11. Een restant 18^e-eeuws smal lindenlaantje van Den Haag naar Wassenaar; plantafstand 5 meter (de huidige linden zijn 120 jaar oud). (Plantbreedte slechts 4 meter)
12. Op Clingendael het restant van een lindenlaan, vermoedelijk nog uit de formele aanleg; plantafstand 10 meter.
13. In Park Rosendael wordt een beukenlaantje aangelegd met een plantafstand van 5 meter.⁴

Beschouwing

De hierboven genoemde voorbeelden zijn niet persé representatief voor heel Nederland. De leeftijd van de bestaande bomen is op een uitzondering na niet bekend. Dat zou zeer veel onderzoek en meting vergen. Wel valt vast te stellen dat de opgemeten plantafstanden zelf in alle voorbeelden heel regelmatig zijn. Daar werd kennelijk aan gehecht. Of de vermelde afstanden overeenkomen met het prille begin van de historische aanleg mag redelijkerwijs worden aangenomen, al is er geen bewijs voor.

De plantafstanden zelf variëren nogal. Zoals ook blijkt uit de Engelse en Franse (Jacques Boyceau (1560-1633)) literatuur zal men hierover in het algemeen pragmatisch zijn geweest, rekening houdend met de breedte van de laan in relatie tot de plantafstand, de functie van de laan, en zeker van belang de verwachte kroonomvang als de boom volwassen is. Dat neemt niet weg dat soms voor een kortere plantafstand werd gekozen, bijvoorbeeld om de boom hoog op te doen gaan, of om het laaneffect prominenter te verkrijgen. De linde is daarvoor goed geschikt; de beuk eveneens zij het in mindere mate. De veel licht eisende eik daarentegen juist minder. Het nadeel van dicht(er) bijeen planten is dat de natuurlijke habitus zich minder tot niet kan ontwikkelen. Korte laantjes vragen om een korte plantafstand om het laaneffect te verkrijgen. Bomen met brede kroon zijn daarom misschien minder geschikt bij korte laantjes wil men de natuurlijke habitus verkrijgen.

Advies ter discussie

Bij restauratie van formele tuinen met hoge historische waarden moeten de oorspronkelijke boomsoorten, maten en plantverbanden zo veel mogelijk worden gerespecteerd.

Bij restauratie, herplant of inboeten van historische landschapstuinen wordt aanbevolen om de bestaande of veronderstelde, of door historisch onderzoek verkregen plantafstanden, boomsoorten en plantverbanden (bv vierkant of quinconce) in beginsel te respecteren. Indien vooral eiken te dicht bijeen zijn geplant – zie voorbeeld 5 en 7 – dan kan men overwegen om bij herplant voor de dubbele afstand te kiezen.

Er kunnen redenen zijn om van bekende plantafstanden af te wijken. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de plantafstanden te kort waren, de naaste omgeving van de laan drastisch is veranderd, of dat bij herstel gewenste zichten (vista's) worden geblokkeerd.

Er kunnen redenen zijn om een andere boomsoort te kiezen, bijvoorbeeld ziektebestendigheid, onvoldoende licht- of ruimte, klimaatverandering.

De diameter van de verwachte volwassen kroonbreedte zal bij het bepalen van plantafstand mede een rol kunnen spelen. Ook ecologische argumenten kunnen een rol spelen. Lees over deze kwestie ook de Cascade weblog 'Gespreksstof' van 6 januari 2014 met uitvoerige reacties. (www.cascade1987.nl).

Bij aanwezigheid van vooral oude formele lanen met een hoge historische waarde, en waarvan de gegevens goed bekend zijn, zal men niet snel afwijken van de originele aanleg. Zorgvuldigheid blijft het devies.

Bij de aanleg van nieuwe tuinen, of wijzigingen c.q. toevoegingen aan historische landschapstuinen, bestaat er een grotere inrichtingsvrijheid voor lanen, denk daarbij aan recht of slingerend, plantverbanden van regelmatig tot clusters en menging van boomsoorten, toepassing van exoten, en creatieve ontwerpen. Vanuit tuinarchitectonisch oogpunt wordt aandacht besteed aan maatverhoudingen alsmede aan de hiërarchie van lanen: hoofdlanen breed, secundaire lanen smaller, paden nog smaller.

Kennisname van het verleden blijft noodzakelijk, en kan als inspiratiebron dienen. Het verleden zal altijd invloed behouden op de toekomst, want tuinkunst is dynamisch en niet statisch. Stijlverandering en nieuwe inzichten zullen altijd in geleidelijkheid plaatsvinden. Daarom blijft bestudering van het verleden zo belangrijk. En esthetische kwaliteit mag nimmer uit het oog worden verloren.

Laantje door een bos, in landschapsstijl

¹ Vriendelijke tip van Carla Oldenburger.

² Met 'Avenue' wordt bedoeld een ontworpen laan of pad met regelmatig geplante bomen in rechte lijnen. De later opkomende lanen met gebogen lijnen worden niet tot een avenue gerekend.

Het boek beschrijft ook de eigenschappen van de boomsoorten en hun toepassingen, het planten, het snoeien, en is mede daardoor een zeer interessant naslagwerk.

³ Vriendelijk aangereikt door Wim Meulenkamp.

⁴ Of deze afstand was gekozen op basis van historisch onderzoek is niet nagegaan.